NEVÂYÎ'NİN ÜÇ ESERİNDEKİ DEYİMLERİN FARSÇA İLE KARŞILAŞTIRILMASI*

Doç.Dr.A.Deniz ABİK
Çukurova Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET
Bu çalışmada, Çağatay edebiyatının ünlü sanatçısı Ali Şir Nevâyî'nin Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ , Târîh-i Mülûk-i 'Acem ve Münşe'ât adlı eserlerinde fiil olarak kullanılan deyimlerden Farsça ile benzeşenler incelenmiştir. İncelenen eserlerde Farsça ile ortak anlatım kalıbında oldukları görülen fiil deyimler Farsça sözlükler aracılığı ile tespit edilmiştir.

Türkçe ile Farsçanın değişik dönemlerdeki ilişkileri iki dil arasında ortaklıklara yol açmıştır. Deyimlerde de ortaklıklar görülmektedir. Deyimlerin bir kısmı fiil olarak kullanılan ögelerdir. Çalışmanın başlangıcında deyimlerin özellikleri , birleşik fiil olarak kabul edilip edilemeyeceği üzerine görüşler değerlendirilmiştir.

Üç eserde Çağataycada fiil olarak kullanılan altmış bir deyimin Farsça ile benzer olduğu görülmüştür.
Anahtar kelimeler: deyim, yarı çeviri kelime, birleşik fiil, Ali Şir Nevâyî, Çağatayca.

ABSTRACT
Some of the works Târîh-i Enbiyâ and Hükemâ , Târîh-i Mülûk-i 'Acem and Münşe'ât of famous artist of Chagatay literature Ali Şir Nevâyî in which the idioms are used as verb and assimilated with Persian are examined in this study. By the help of Persian dictionaries it is fixed on verbal idioms those are seen in common explanation model with Persian. The relations between Turkish and Persian in different periods caused similarities between two languages. As well as these similarities, there are similarities in idioms too. Some of the idioms are used as verbs. In the beginning of the study characteristics of the idioms and the opinions on whether they can be accepted as compound verbs or not are examined. In three works, it is understood that 61 idioms which are used in Chagatay as verbs are similiar with Persian.
Key words: idiom, idiomatics, translations loanwords, compound verb, Ali Şir Nevâyî, Chagatay.

• Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü'nün 30-31 Mayıs - 1 Haziran 1997 tarihlerinde düzenlediği *Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III'te Türk Edebiyatı Şubeleri Arasındaki Karşılaştırmalar* adlı *IV. Oturum'da* (Akif Terzioğlu Salonu) bildiri olarak sunulan bu çalışma, yayım için yeniden gözden geçirilmiştir.

1.Giriş

On beşinci yüzyılda Çağataycanın (Çağatay Türkçesinin) klasik bir yazı dili olarak kimlik kazanmasında Ali Şir Nevâyî'nin önemi bilinmektedir. Nevâyî öncesinde ve Nevâyî'nin çağında, Timurlular devletinde Türkçe yazan sanatçılar azdır. Nevâyî, Türkçeyi edebi dil olarak kullanmayan, Farsça yazan çağdaşlarına çatar. Çağdaşlarının Farsçanın karşısında edebî dil olarak Türkçeyi yetersiz görmelerini eleştirir; eğer emek verilirse Türkçenin de Farsça kadar, hatta daha fazla anlatım inceliklerine sahip olduğunun görüleceğini belirtir. Bu görüşlerini Muhakemetül-lugateyn'de görürüz[1]. Türkçe Münşe'ât'ında ise Türkçe mektupların da Farsça mektuplardaki letafete, belagate, süse, gösterişliliğe, zenginliğe sahip olabileceğini göstermek istediğini, bunun için de Münşe'ât'ı tertip ettiğini aşağıdaki satırlardan anlıyoruz.

Türkçe Münşe'ât T782-7 : ... Etrāk inşāsıda ve bu ehl-i idrāk beyān u edāsıda kim birev birevge ruk'a yazgay ya ol kişi ol ruk'aga cevāb bitigey dagı ruk'a kiltürgen kāsıdnı kaytargay, elfāzı letāfetdin mu'arrā ve terākibi belāgātdin müberrā irdi, edāsı rengīn fıkarātdın nümāyişsiz ve mazmūnı rengin ebyātdın ārāyişsiz ve mukābelede Fārsī elfāznıng inşāları dil-pesend ve mekātibde imlāları nā-ma'dūd ve hayālga andak kildi kim Türk elfāzınıng dagı ruk'aları hem ol misāl bile bitilgey ve bu tilning nāmelerin hem uş ol minvāl bile sebt itilgey... (...Türklerin inşasında ve bu şekilde düşünenlerin ifade ve uslûbunda ki birisi birisine mektup yazsa ve diğer kişi o mektuba cevap verse ve mektubu getiren kişiyi geri gönderse , sözleri letafetten arınmış/yoksun ve terkipleri belagatten/ güzel söyleyişten soyulmuş/ yoksun idi, üslûbu parlak fıkralardan yoksun ve mazmunu süslü, parlak beyitler süsüyle süslenmemiş-tir, buna karşın Farsçanın yazıları gönül okşayıcı ve mektuplarda yazıları sınırsız –dır bu yüzden gönülden Türkçenin de mektupları aynı usulle yazılsa ve bu dilin mektupları da aynı usulle tespit edilse diye geçti.)

Bunları dile getirmekten maksadımız, Nevâyî'nin örnek aldığı edebi dilin Farsça olduğunun ve dolayısıyla Nevâyî'nin dilinde Farsça söyleyişlerle denklikler olabileceğinin gözden uzak tutulamayacağını hatırlatmaktır.

Bunun yanı sıra zaten Türkler, İslâmîyetten önce Soğutça ile ilişkide oldukları gibi İslâmîyetle tanıştıkları dokuzuncu, onuncu yüzyıllardan başlayarak da Farsça ile yakın bir ilişki içindedirler. Edebî dil olarak güçlü bir edebiyata sahip dindaşlarının dillerini, edebiyatlarını örnek alırken, İslamî kavramların adlandırılmasında da onlardan yararlandıklarını biliyoruz. Bilindiği üzere namaz, oruç ve benzeri bazı temel İslâmî kavramların adlandırılmasında Farsça kelimeler kullanılmıştır. İslâmîyetin tanınmasında Farsçanın aracılığı önemli bir yer tutar. Bunun yanı sıra Farsçanın söz varlığında da Türkçe birçok kelime bulunmaktadır[2]. Ortak kültür çevresinde oluş[3] , tarihî ilişkiler

---

[1] T778a 10 - T778b 1-16. Muhakemetü'l-lugateyn , Hazırlayan F.Sema Barutçu Özönder, Ankara, 1996, 179vd./ 213vd.

[2] bkz. Gerhard Doerfer, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen,1-4 , Wiesbaden, 1967-1975 ; A.Naci Tokmak, Telaffuzlu Türkçe- Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, İstanbul, 2001, s.II-IV.

zamanla diller arasında ortak söyleyişlere, karşılıklı alıntılara fırsat verir. Bazen bu ortaklıkların kaynağını tespit bile güçleşir. Ünlü dilbilimci W.von Humbolt " her dilin bir dünya görüşü vardır" der. Ancak, dillerin dünya görüşlerini de bulundukları kültür çevresinin etkileyeceği gerçeği, çok sıkı ilişkileri olan dillerin karşılaştırılmasında güçlükler olacağına işaret eder.

1.1. Türkçe Sözlük (1998)' te *deyim*, genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir olarak tanımlanır.

A.Topaloğlu'nun Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde (1989) *deyim,*çekici bir anlatım özelliği taşıyan , genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime öbeği olarak tanımlanır.

Ömer Asım Aksoy, (Aksoy, 1984, 59) çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları der, deyimler için.

Zeynep Korkmaz (1992) ise gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği diye tanımlar.

Tahir Nejat Gencan, (Gencan ,1979,528) bir sözün *deyim* sayılabilmesi için 1.Kendisini kuran sözcükler, konuluş ve yapılış anlamlarından az çok sıyrılmış olmalı 2.böylece sözlük anlamlarını düşündürmeyen toplu bir anlam vermelidir 3. Deyimlerin aynı anlamda kullanılası, biçimce klişeleşmesi, kalıplaşması, yani değişmez olması ana koşullardan biridir, der.

Tanımlarda karşılaştığımız belirleyici özellikler, kelimelerin gerçek anlamlarından sanatsal bir değerle yararlanarak, gerçek anlamlarının dışında kullanılmaları, kalıplaşmaları, tek bir durumu anlatmak üzere kullanılmaları, öğelerinin değiştirilemezliğidir.

Dilbilimcilerin İngilizce "idiomatics" ve Almanca "Phraseologie" Fransızca "Phraseologie" terimlerini, deyimleri inceleyen alan olarak aynı anlamda kullanmakta olduklarını , ancak gerçekte çalışmalarında iki ayrı alanı kapsayacak değerlendirmeleri olduğunu öğreniyoruz (Subaşı Uzun, 1991, 29). Uygulamada *phraseologie*'nin kalıp söz ve kalıplaşmış sözler için *idiomatics*'in ise deyimler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu'nda (Naskali, 1997) deyim için Türk dünyasında kullanılan terimlere bir göz attığımızda da *phraseologie* ve *idiomatcs*'e dayanan terimler yanında Türkçe *sabit söz birleşmesi*, *durnuklu söz düzümleri*, *bölünmez laf birleşmesi*, *turaglig söz ibarisi*, *birikgen söz takım*, *beyneli söz tirkesi*, *buzulbas söskolbu* gibi karşılıklar görmekteyiz.

1.2. Fiil olarak kullanılan deyimleri incelemek istediğimizde karşımıza çıkan bir güçlüğü çözmek gerekir. Türkçede alıntı kelimelere baktığımızda kaynağı neresi olursa olsun, alıntı kelimeler hiçbir zaman fiil türünden kelimeler değildir. Bunlar , ancak Türkçenin yardımcı fiilleri veya yapım ekleri yoluyla fiilleştirilebilir. Bu

---

[3]İbrahim Olgun, Farsça ile Türkçe arasında ortak birtakım atasözü ve deyimlerin oluşmasında Arapçadan alınan deyim ve atasözlerinin etkili olduğuna değinmekle yetinir(1972,153).

durumda *giriftār bol-*, *aşkār bol-*, *āzād bol-*, *firifte bol-*, *firifte kıl-*, *feth tap-*, *fermān buyur-*, *huruc kıl-*, *maraz tart-*, *mesken kıl-*, *arz it-*, *arz kıl-*, *āşüfte bol-*, *āşüfte kıl-*, *āvāre kıl-*, *ahd kıl-*, *ber devām bol-*, *beyān kıl-*, *celi tap-*, *dādhahlık kıl-*, *eser koyma-*, *etvār tut-* gibi yapıların içerisinde deyim olabileceklerin ayırımında dikkatli olunması gerekmektedir. *dest bir-*"ortaya çıkmak, meydana gelmek " anlamıyla bir deyimdir. Ancak bir-(ver-) fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığı birçok yapı için bunu söylemek mümkün değildir. *nakb ur-*, "çukur açmak" (nakb " Ar.delik açmak, delme") fiilinde deyimlikten söz edilemezken , *kanat ur-* "uçmak" (perzeden) fiilinde deyim olma özelliği vardır.

1966'da Onbirinci Türk Dil Kurultayında Roza Yusipova, Türkçede Deyimler ve Birleşik Fiiller başlıklı bildirisinde "fiili deyimler" terimi ile üç grup oluşturmaktadır: 1.İsim unsurunun değişmezliği; meydan okumak, meydan başka işletme eki almaz 2.İsim unsurunun işletme eklerinden özellikle iyelik eklerini alabildiği ve iyeliklerin değiştirilebildiği şekiller; gözümde, gözünde, gözümüzde tüt-, kalbini kır-, 3.analitik şekilde yapılan deyimler; bunların isim unsuru ancak belirli fiilleri gerektirmektedir: sıkıntı çek-, karar ver-. Yusipova, et- ve ol- ile kurulan birleşik fiillerde semantik anlamın birinci unsurdan meydana geldiğini (vefat et-,yok et-) belirterek deyimler ile birleşik fiiller arasında büyük fark olduğunu söyler.

Deyimler üzerine bir master tezi hazırlayan Leyla Subaşı Uzun'un yazısında Derecelenme Açısından Türkçedeki Deyimler başlığında; tam deyimler ya da birinci dereceden deyimler, yarı deyimler ya da ikinci dereceden deyimler, deyim olmayan yapılar bölümleri görülür. Yazar, deyim olmayan yapılar için *hasret kal-*, *hararet bas-*, *ant iç-*, *haraca bağla-*, *ölçü al-*, *görüş al-*, *yemin ver-*, *sürüncemede kal-* örneklerini verir (Subaşı Uzun,1991).

Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi'nde Ferhat Zeynalov (1993, 254) , *sabit söz birleşmelerinin (deyimlerin)* Türk lehçesinde birleşik fiil olarak kabul edildiğini ancak bunların fiil olarak değerlendirilemeyeceğini söyler. Onlar, fiillere ancak sözlüksel-deyimsel eş olabilirler, der.

2. Deyimlerin kapsamı, deyimlerin bir kısmının birleşik fiil kabul edilip edilemeyeceği, birleşik fiillerin deyim olarak değerlendirilmesi gibi konularda gördüğümüz kadarıyla bir görüş birliği oluşmuş değildir. Zamanla örneklemelere dayanan çalışmaların artması ile ortak doğrultuların tespit edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu sebeple biz, burada kuramsal tartışmaları şimdilik bir yana bırakarak tartışmaya açık olarak , metinlerimizde geçen deyim olabileceğini düşündüğümüz yapıların Farsça ile denkleşenlerini , benzeşenlerini sergilemek istiyoruz.

Bu çalışmada, Nevâyî'nin üç eserinde fiil olarak kullanılan deyimler incelenmeye çalışılmıştır. Bu üç eser, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ (TEH), Târîh-i Mülûk-i ‘Acem (TMA) ve Münşe'ât'tır (M) . Bu eserler , Nevâyî Külliyatının Topkapı, Süleymaniye, Paris, Londra, Leningrad nüshalarının hepsinde yer almaktadır. Burada tanıklar, İstanbul Topkapı Müzesi Kütüphanesinde bulunan külliyat nüshasından verilmiştir. Bu nüshada eserler, TEH 694b-718a, TMA 718a-733b, M 782b-802b varakları arasında yer almaktadır.

Madde başı olarak alınan deyimlerin karşılığında verilen anlamlar eserlerdeki kullanımlar doğrultusunda verilmiştir. İncelenen Türkçe deyimler, Farsça denkleri olabilecek deyimleri ortaya çıkarmak üzere Steingass (***S.***) , Amid (***A.***), Burhan-ı Katı

(***B.K.***), Z.Şükun (***Z.Ş.***) sözlüklerinde aranmıştır. Eserlerimizde kullanılan Türkçe yapılarla aynı anlam ve kuruluşta olan sözler, madde başları ve tanımları ile alınmış, bulunamayan sözler " – " işaretiyle belirtilmiştir. Alıntılar, Latin harfli olan Steingass ve Z.Şukun sözlüklerinden sözlüklerde olduğu gibi, Arap harfli Amid ve Burhan-ı Katı'dan Latin harflerine aktarılarak verilmiştir.

2.1. Metinlerimizde geçen deyimlerin Farsça denkleri, karşılaştırdığımız Farsça sözlüklerde bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa karşılıkları aşağıda verilmiştir.

āgāhlık sal- "bilgili kılmak" TMA 733a15 / āgāhi dāden
B.K. - ; **S.** - ; **A.** *āgāhī dāden* "haber vermek, bilgili kılmak"; ***Z.Ş.*** *âgehî dâden* "haber vermek"

āgāz ayıt- "başlamak" M 798a22 / āgāz kerden, āgāz nümūden
B.K. - ; ***S.*** *āghāz kardan, āghāz numūdan* "To commence, make a begining ; to design, will"; ***A.*** *āgāz kerden* "āgāz şurū, ibtidā" ***Z.Ş.*** *âgâz kerden*" Başlamak, kast ve irade etmek"

āferin okumak " beğenmek, takdir etmek" TEH 713a19 / āferin h'anden
B.K.- ; ***S.*** *Afirin khwandan* " To applaud"; ***A.*** *āferin-hān* "āferin-gū, sitāyiş kunende"; ***Z.Ş.***-

'ahd(ler) bagla- "söz vermek" M 799a13 / 'ahd besten
B.K.-; ***S.*** *ahd bastan*" to strike a bargain"; ***A.*** '*ahd besten* "peymān besten " ; ***Z.Ş.***-

'**ahd(lerin) sındur-** "yemin bozmak,yeminini yerine getirmemek" TEH 706a18 / ahd şiken
B.K.- ; ***S.*** *ahd shikan* "A promise_breaker"; ***A.***- ; ***Z.Ş***.-

'ahd ü uhdesidin çık- "sözünü yerine getirmek" TEH 702b21 / ez uhde-i 'ahd birun āmeden
B.K.- ; ***S.*** *az uhdei ahd birun âmeden*" To pay avon , to fulfil or get quit of an obligation" ***A.*** -; ***Z.Ş.*** -

'**akdiga kivür-** "nikâhına almak" TMA 722a12 / 'akd-i nikāh kerden, 'akd kerden
B.K.- ; ***S.*** *aqdi nikah kardan* "To make a marriage contract" ; ***A.*** '*akd kerden* " 'akd-i nikāh kerden " ; ***Z.Ş.*** -

'**amelga kivür-** "Gerçekleştirmek, fiiliyata dökmek" TEH 718a23 / 'amel kerden (nümūden) , be-amel āverden
B.K.- ; ***S.*** *amal kardan (namudan)* "To do, work, act, practice"; ***A.*** *be-amel āverden* "sāhten, müheyyā kerden, icrā kerden" ; ***Z.Ş.***-

a**raga kiltür-** "meydana çıkarmak" TMA 719a13 / der miyān endāhten, āverden, dāşten, nihāden

B.K.- ; ***S.*** *dar miyan andakhtan, awardan, dashtan, nihadan* " To produce, show, bring into the middle, introduce" ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

āyin(ler) baglat- "tören yapmak, düzenlemek" TEH 703b21 / āyin besten
B.K.- ; ***S.*** *ayin bastan* "To prepare, adorn" ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

başdın kiç- "baştan geçmek" M 785a5 / ser ez heş ber-āverden
B.K. -; ***S.*** s*ar az khwesh bar-awardan* "To come to, to regain cosciousnes ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

barmagın tişle- , (hacâlet) barmagın tişle- M 799a2 / engüşt be-dendān, engüşt be-dendān geziden
B.K. *engüşt-be-dendān* "parmak ısırmak ki taaccüb ve tahassür ve hayf ve dirig alāmetleridir"; ***S.*** *angusht ba dandan gazidan* " to be amazed, astonished; to grieve"; ***A.*** - ; ***Z.Ş.***-

bil bagla- " bir işi yapmaya niyetlenmek" TEH 700b10 / kemer besten
B.K. *kemer besten* " ihtiyār etmek ve umur ve husūsda cesūr ve mukaddem olmakdan ve muhārebede tarafeyn birbirine mukābil olmakdan dahi kinaye olur"; ***S.*** *kamar bastan* " ...to angage heart and soul in business"; ***A.*** *kemer besten* " ve kināye az āmāde şoden berāy-i kāri veyā der kāri ihtimām numūden" ; ***Z.Ş.*** *kemer besten* "Bir işe hazırlanmak, azim ve ihtimām göstermek, emre muntazır olmak"

boyun yārilik bir- "gönül razı olmak" TMA 732a21 /
B.K. - ; ***S.*** *yari bakshidan (dadan, kardan)* "To assist, hep, favour, benefit, serve, do good offices, befriend; to abet; to be able" ; ***A.*** *yāri kerden* , *yāri dāden* "kömek kerden" , *yāri hāsten* "kömek hāsten, meded hāsten" ; ***Z.Ş.*** -

boynıga tüş- " rastlamak" TEH 694b14 / ber(der) gerden üftāden
B.K. - ; ***S.*** *bar(dar) gardan uftadan* "To fall upon one's neck, to befall(misfortune) ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

boynumdın edā kıl- "sorumluluğunu yerine getirmek" M 793a15
B.K. - ; ***S.*** *ada kardan* "...to express..." ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

boyun tolga- "Bir iş ve yükümlülüğü yerine getirmemek, önem vermemek, bir işten yüz çevirmek" TEH 694b13, 697b11 / gerden keşiden
B.K. - ; ***S.*** *gardan kashidan* " To be stiff-necked, restive, to disobey, to revolt against"; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

cān agzıga yit- "öleyazmak, korkmak" M 784a10, M 784b20 / cān be-leb āmeden
B.K.- ; ***S.*** *jan ba-lab amadan (rasidan)* "To be at death's door, to die" ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

cānıga yit- "bezmek, usanmak" TMA 732a3 / be-cān residen, be-cān āverden

B.K. - ; ***S.*** *ba-jan rasidan* "To come to extremities, to be driven to despair" ; ***A.*** *be-cān āverden* "kināye ez be-teng āverden, be-sutuh āverden, kesi ra ez zindegi bizār sāhten; ***Z.Ş.*** *be-cān āverden* "cana getirmek, tazyik etmek"

cāndın ilig yuyul- "hayattan ümit kesilmek" M 784b20 / dest şusten
B.K. *dest şusten* "terk ve feragat eylemek ve me'yus olmakdan dahi kinaye ederler" ; ***S.*** *dast shustani* "whatever is employed for washing with" ; ***A.*** *dest şusten* "şusten-i desthayi-i hod ve kināye ez nā-ümid şoden ve sarf-ı nazar kerden ez çizi" ; ***Z.Ş.*** -

cilve bir- "şekillendirmek, göstermek" M 802a 16 / cilve dāden
B.K. - ; ***S.*** *jilwa dadan* "To dress (a bride) ; to adorn, adjust, polish" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

defterdin çıkar- "Artık birisine değer vermeyerek gönülden veya bir topluluktan çıkarmak " M 799a16 / defter şikesten
B.K. - ; ***S.*** *daftar shikastan* "to turn down the leaf of a book" ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

dest bir- "ortaya çıkmak, meydana gelmek, zahir olmak" TEH 704a18 ,707b, 716b24; TMA 721b2, 728a8-20, 731b11; M 782b17, 790a5, 799b23, 802a25 / dest dāden
B.K. *dest dāden* "...el vermek ki hasıl olmak ve kuvveden file gelmek ve bi'at eylemek ve rām ve muti olmak ve mazbut olmakdan dahi kināye olur" ; ***S.*** *dast dadan* "... to happen ...", ***A.*** *dest dāden* " ve niz be-ma'ni-i be-dest āmeden ve hāsıl şoden ve ruy dāden ve müyesser şoden" ; ***Z.Ş.*** *dest daden* " elvermek ki hasıl ve müyesser olmak, kuvveden fiile gelmek"

dest ü pā ur- "uğraşmak, çabalamak, emek harcamak" M 784b7 / dest u pā
B.K. - ; ***S.*** *dast u pa* " Effort, painstaking" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

gam yi-(-me-) "tasalanmak, endişelenmek" TEH 716a8; TMA 725a26 /gam h'orden
B.K. - ; ***S.*** *ghamm khwurdan* "To commiserate, sympathise, care"; ***A.*** *gam horden* "gam keşiden, gussa horden, enduh horden" ; ***Z.Ş.*** -

gussa yut-(-ma-)- "endişe etmek, keder, tasa etmek" M 786a1 / gussa horden
B.K. - ; ***S.*** *gussa* "construed with firo-khwurdan" ; ***A.*** *gussa horden* "gam horden gam u enduh rā der-dil nigāhdāşten" ; ***Z.Ş.*** -

gūşe tut- "Bir işten elini ayağını çekmek, kenara çekilmek" TEH 801b4; TMA 729b14 / gūşe giriften
B.K.- ; ***S.*** *gosha giriftan* "To seek retierement, court privacy; to retire, withdraw" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

hacālet barmagın tişle- " Utanmak, mahcup olmak" M 799a2 bkz. **barmagın tişle-**

halka ur- "etrafını daire biçiminde çevirmek" TMA 732a22 / halka zeden

B.K. - ; ***S.*** *halga zadan* "...to form rings or circles, to circle" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

havā tut- "yükselmek" TMA 721a3 / hevā kerden
B.K. -; ***S.*** *heva kardan* "to fly" ; ***A.***- ; Z.Ş. -

hayāt vedi'at kıl- "vefat etmek, ölmek" TMA 732a8 / vediāt-i hayāt sipurden
B.K. - ; ***S.*** *wadi'ati hayat sipurdan* "To resign one's life, to die "; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

intikām tart- "öç almak, öç alma iddiasında bulunmak" Acem 719b2 / intikam keşiden (giriften)
B.K.- ; ***S.*** *intikam kashidan(giriftan)* "To take vengeance" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

ilig ayag ur- "Mücadele etmek, uğraşmak" TMA 733a9 bkz. **dest u pā ur-**

kanat ur- "uçmak" M 784b4 / per zeden
B.K. - ; ***S.*** *par zadan* "To fly" ; ***A.*** *per zeden* "bāl u per ber-hem zeden-i perende, periden, pervāz kerden" ; ***Z.Ş.*** *perzeden* "uçmak"

kadeh iç- "İçki içmek" M 719b18 / kadeh horden
B.K.- ; ***S.*** *gadah khurdan* ; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

kadem al- "ayak çekmek, uzaklaşmak, vazgeçmek" Mün. 784b25 / kadem keşiden
B.K. - ; ***S.***gadam kashidan, gadam zadan "To travel along"; ***A.***- ; ***Z.Ş.*** -

kadem ur- " yürümek, yönelmek, uğraşmak" M 784b25 / kadem zeden
B.K.- ; ***S.*** *gadam zadan* "To travel along"; ***A.*** -; ***Z.Ş.***-

kalemī kıl- "yazıya dökmek, yazmak" M 784b25 / kalemi fermūden, kerden, numūden
B.K. - ; ***S.*** *galami farmudan (kardan, namudan),dar galami burdan* "To put in writing" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

kırak çık-, kırak tut- "kenara çekilmek, bir işten ayrılmak" TEH 717a9 / kenār āmeden, kenāre giriften
B.K. - ; ***S.*** *kanar amadan* "To retire, to stand aside, to keep aloof" ; ***A.*** *kenāre giriften* "kenāre custen, kenāre kerden, ez-merdum duri kerden, guşe nişin şoden" ; ***Z.Ş.***-

köz karart- (- ga) "bir şeye göz dikmek" TMA 733a12 / dīde surh kerden be
B.K. - ; ***S.*** *dida surkh kardan ba* "To covet; to look wantoly upon" ; ***A.***.- ; ***Z.Ş.***-

köz tut- "ummak, beklemek" TEH 706a4 / dīde ber-dāşten
B.K. - ; ***S.*** *dida bar-dashtan* "To expect" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

kulagların tut- "dinlemek için gayret sarfetmek, dinlemek" TEH 696a4 / gūş daşten

B.K.- ; ***S.*** *gosh dashtan* "To give ear; to observe, to watch; to keep, to preserve, to make one speak" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

kulak(ım)ga ur- " duyurmak, birisinin bir noksanını kendisinin duyacağı şekilde, duymasından haz duyarak dile getirmek" M 799a1 / be-gūş zeden
B.K. - ; ***S.*** *gosh zadan* " To prick up the ears, to listen attentively" ; ***A.*** *guş-zed* "yād āveri, goften-i harfi ya haberi be-kesi berāy-i āgāh sāhten" ; ***Z.Ş.*** *guş-zed* "Kulağa dokunan söz , duygu", *beguş zeden*" İşittirmek"

kulag(ı)ga yitiş- "duymak, işitmek, haber almak" TMA 728a25 / be-gūş āverden, āmeden
B.K.- ; ***S.*** *ba-gosh (dar-gosh) awardan, bar gosh amadan (Khwurdan,rasidan)* "To hear" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

kün ötker- " oyalanmak, vakit geçirmek" TMA 728b5 / rūz guzarenden
B.K.- ; ***S.*** *roz guzrandan* "To pass the time ; to flather, time serve; to benefit "; ***A.*** - ; ***Z.Ş.***-

(kulluk) ihrâmın bagla- "kulun davranışına uygun hareket, kul gibi davranma" M 788b6
B.K.- ; ***S.*** *ihram bastan* "To don the garb of a pilgrim" ; ***A.*** *ihram besten* "Came-i ihram puşiden ve aheng-i hac kerden ve be suy-i kabe kerden" ; ***Z.Ş.***-

rūze aç- "iftar etmek, oruç açmak" TEH 710b19 / rūze guşuden
B.K: - ; ***S.*** *roza kushudan* "To breakfast (especially in the month of Ramazan)" ; ***A.*** *rūze guşuden* "ruze güşaden, bāz kerden-i ruze bā horden-i gızā, iftār kerden" ; ***Z.Ş.*** *ruze guşuden* "Oruç bozmak, iftar etmek"

rakam kıl- "yazı yazmak, seçmek, işaretlemek" TMA 721b19, 733a23; M 782b1, 796a2 / rakam kerden
B.K. - ; ***S.*** *rakam kerden* "To write ,fold up, seal and despatch a letter" ; ***A.*** *Rakam zeden* "nüvisten, hakkaşi kerden " ; ***Z.Ş.*** -

sakalıga kül- "yüzüne gülmek, gönlünü hoş etmek, alay etmek" TMA 727b25 / rīş-hand kerden, rīşhand
B.K. - ; ***S.*** *rish-khand kardan* "To ridicule, to deride" ; ***A.*** *rīşhand* "handiden be-riş-i kesi . Kināye ez hoş- āmed-guyi ve çāplusi berāy-i gul zeden ve firib dāden ya dest endāhten ve mashara kerden-i kesi " ; ***Z.Ş.*** *rişhand* "Sakala gülme, istihza ve alay etme"

(sıhhatka) yüz koy- "iyileşmeye başlamak" M 789b9, 791a15 / rū dāden
B.K. - ; ***S.*** *ru dadan* "To appear, to show oneself, to arise; ***A.*** *rū dāden* "rū dāden, be-vuku' peyvesten-i emri" ; Z.Ş. -

sūret bagla- "gerçekleşmek" TMA 731b25 ; M 787b4, 794a24 / sūret besten
B.K. - ; ***S.*** *surat besten (bandidan)* "To assume a form, to consist; to be conceivable, possible, practible; to come in to existence, to exist" ; ***A.*** *sūret besten* "şekl griften,

vücūd yāften, mümkin şoden, be tasavvur der āmeden" , ***Z.Ş.*** *suret besten* "husul bulmak, teşekkül etmek"

şikest tap- (+dIn) "birine karşı üstünlük kazanamamak, yenilmek" TMA 721a11 / şikest horden, şikest yaften
B.K. *şikesten* "...askeri bozmak va sındurmak" ; ***S.*** *shikast khurdan, yaftan* "To be defeated", *shikast dadan(kardan)* "To defeat" ; ***A.*** *şikest horden* "şikest yaften, hezimet yaften, maglub şoden, gurihten ez piş-i duşmen" ; Z.Ş. -

uzakka tart- "uzun sürmek" TMA 719b5 / dırāz keşīden
B.K. - ; ***S.*** *daraz kashidan* " To extend, prolong" ; ***A.*** *dırāz keşīden* "be püşt rūy-i zemin hābiden ve pāhārā dırāz kerden, hābiden ber ruy-i zemin ya bister berāy-ı istirāhat "; ***Z.Ş.*** -

ümid tut- "ümit etmek, beklemek" TMA 719b5 / ümīd dāşten
B.K. - ; ***S.*** *umed afgandan (bastan, dashtan) ba chize(dar chize)* "To hope for a thing" ; *A.* - ; ***Z.Ş.*** *ümid daşten* "Ummak"

vaz'-ı haml kıl- "çocuk doğurmak" TEH 714a19 / vaz'-ı haml kerden
B.K. - ; ***S.*** *vaz'ı haml kardan* "To give birth, to drop young" ; ***A***.- ; ***Z.Ş.*** -

vücūdka kil- "meydana gelmek, ortaya çıkmak" TEH 694b4 / vücūd pezir şoden
B.K. - ; ***S.*** wucud-pazir shudan "To come to light, to appear, be published or produced" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

yir öp- "büyük birisini saygı ile ta'zim ile selamlama" M 728a15 / zemin būsiden
B.K.- ; ***S.*** *zamin bosidan* " To kis ground(in token of reverence" ; ***A.*** *zemin-būs* "Kesi ki berāy-ı edā-yı ihtiram nisbet be-şahs-ı büzürg be-hāk ufted ve zemin rā būse zened" ; ***Z.Ş.*** *zemin busiden* "Bir çeşit hürmet ve ta'zim"

yüz körgüz- "meydana gelmek, ortaya çıkmak " M 784a24, 788a8, 796b9-26 / rūy nümūden
B.K. *rūy nümūden* "hasıl olmak ve hatıra gelmek ve yol göstermekden dahi kinaye olur" ; ***S.*** *ruy nemudan* "To happen, come to pass to occur to mind, to show the road" ; ***A.*** *rūy nümūden* "rū nümūden, rūy nişān dāden, zāhir şoden, teveccüh kerden" ; ***Z.Ş.*** "yüz göstermek, görünmek, hasıl olmak, hatırdan geçmek"

yüz yirge koy- "başı öne eğmek, kabullenmek, itaat etmek" M 784b23 / rūy ber zemīn endahten
B.K. - ; ***S.*** *ruy bar zamin endakhtan (malidan)* "To treat with contempt" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** *ruy endahten* " Aciz göstermek, dilenmek"

yüz tut- "gelmek, bir şey istemek için gururu bir tarafa bırakıp birinin huzuruna çıkmak"TEH 701b3 / rūy fermūden

B.K.- ; ***S.*** *ruy farmudan* "To put to shame" ; ***A.*** - ; ***Z.Ş.*** -

yüz ivür- "Yüz çevirmek" TMA 720a16 / rūy gerdiden
B.K. - ; ***S.*** *ruy gardidan* "To turn from aversion; to frown at " ; ***A.*** *r*ū-*gerdānden* "Rū gerdāniden, ru tāften, ez kesi ya çizi ruy ber gerdāniden, püşt kerden; ı'rāz kerden" ; ***Z.Ş.*** -

3. Sonuç

Ali Şir Nevâyî'nin incelediğimiz üç eserinde fiil olarak kullanılmış ve Farsça deyimlerle ortaklaştığını düşündüğümüz deyimlerin sayısı 61'dir. Bu deyimlerin bir kısmında Farsça ifadedeki fiilin Türkçesinin kullanıldığı isim ögesinin değişmediği, bir kısmında ise isim öğesinin de fiil ögesinin de Türkçe karşılıkları ile bulunduğu görülmektedir.

Doğan Aksan (1961, 214), diller arasındaki anlam alışverişlerinde çevirme yolu ile anlam alınışından söz ederken tam çevirme kelimeler, yarı çevirme kelimeler, serbest çevirme kelimeler başlıklarını kullanır. Bu durum, deyimler için de söz konusudur (Aksan,1982,39). Ancak bu çevirmelerin yönünü, niteliğini tam olarak tespit edebilmek için her deyimin karşılaştırılan dillerin en eski kaynaklardan itibaren izlenebilmesi gerekir. Her deyim için farklı sonuçlar ortaya çıkabilir.

Türkçe ile Farsçanın iç içe olan coğrafyası, uzun tarihi ilişkileri dikkate alındığında iki dil arasındaki ortak unsurların alınma veya çevrilme yönlerini belirlemek kolay olmayacaktır. Belki kimi zaman ortak yaratımlardan söz etmek kimi zaman da ortak kültür çevresinin diğer dillerinin etkilerini göz önünde bulundurmak gereği tartışılabilir (Olgun,1972,153).

Kısaltmalar ve Kaynakça

A.	Hasan Amid; Ferheng-i Amid (Dü cild), Tahran, 1372.
Aksan,1961	Aksan, Doğan; Anlam Alışverişi Olayları ve Türkçe, TDAY Belleten 1961, 214.
Aksoy, 1984	Aksoy, Ömer Asım; Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I, Ankara 1984.
B.K.	Burhan-ı Kati Tercemesi, Cild-i evvel Matbaa-i Amire 1387(19 recep); Cild-i Sani Matbaa-i Amire 1387 (15 şaban).
Gencan, 1979	Gencan, Tahir Nejat; Dilbilgisi,1979.
Korkmaz, 1992	Korkmaz, Zeynep;Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara ,1992.
M	Münşeat, Külliyat-ı Nevayi, Topkapı Revan Ktp. No 808, 782b-802b
Naskali, 1997	Naskali Gürsoy, Emine; Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, Ankara, 1997.
S.	Steingass, Ph.D.F.; A Comperehensive Persian-English Dictionary, Fifth impression, London,1963.
Subaşı Uzun,1991	Subaşı Uzun, Leyla; Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri, Dilbilim Araştırmaları 1991, 29.

TEH — Tarih-i Enbiya ve Hükema, Külliyat-ı Nevayi , Topkapı Revan Ktp. No 808, 694b-718a.

TMA — Tarih-i Müluk-i Acem, Külliyat-ı Nevayi, Topkapı Revan Ktp. No 808, 718a-733b

Topaloğlu, 1989 — A.Topaloğlu'nun Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde , İstanbul, 1989.

Türkçe Sözlük (1998) — Türkçe Sözlük 1-2, Türk Dil Kurumu, 9. Baskı, Ankara,1998.

Yusipova,1966 — Yusipova, Roza; Türkçede Deyimler ve Birleşik Fiiller ,1966'da Onbirinci Türk Dil Kurultayı 1966, Ankara,

Z.Ş. — Şükun, Ziya ; Farsça -Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya 1-2-3, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984.

Zeynalov, 1993 — Zeynalov,Ferhat ; Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi (Çev. Yusuf Gedikli) , İstanbul, 1993.